

**Karl Reichl, “Türk Boylarının Destanları
(Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı)”
Ankara 2002, Türk Dil Kurumu Yayınları: s: 441**

Tuba SALTİK ÖZKAN*

Doç. Dr. Metin Ekici tarafından İngilizce aslından Türkçe'ye çevrilen eser, Bonn Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünde Orta Çağ Edebiyatı dersleri veren Prof. Dr. Karl Reichl tarafından yazılmıştır. Giriş ve 10 bölümden oluşan eserin Prof.Dr. Fikret Türkmen tarafından hazırlanmış olan “Sunuş” bölümünde destan sanatı, dünyadaki destan araştırmalarının tarihi, bu araştırmalardaki amaç ve varılan sonuçlar kısaca değerlendirilmiştir. Eserin ortaya çıkması sürecinde karşılaşılan problemler ve bu sürecin bir özeti de yine Sunuş bölümünde anlatılmıştır.

Eserde, İngilizce Baskının Önsüzü, Türkçe Çeviri İçin Önsöz ve Çevirenin Önsüzü olmak üzere üç önsöz yazısı vardır. İngilizce Baskının Önsözünde yazar, bu çalışmaya başlamasında, öncelikle Albert Bates Lord'un Destan Anlatıcıları (The Singer of Tales) adlı kitabını koruyarak destani şiirle büyülediğini, daha sonra da Radloffun “Proben der Volksliteratur Türkischen Stamme” adlı eserinde tanıdığı, kahramanlık ve aşk, olağanüstülük ve sevgi, macera ve büyü dünyasından çok etkilendiğini ifade etmiştir. Yazar, Türkçe baskı için yazdığı önsözde eserin, Türk boylarının sözlü destani şiirine duyduğu hayranlıktan bahsetmiş ve bu destanların hem çeşitliliğine hem de birliğine dikkat çekmiştir. Eseri Türkçeye kazandıran Doç. Dr. Metin Ekici ise yazdığı önsözde destanların milli bir ruh taşıyan anlatılar olduğundan bahsetmiş, millet ve destan kavramları arasındaki

ilişkilere değinmiştir. Eserin yazarı Prof. Dr. Karl Reicl ve bu çalışmasının geri planından bahsetmiş, Türkçeye çevirisi sırasında yaşadığı zorlukları metindeki örnekler ile somutlaştırarak göstermeye çalışmıştır.

Eserin “Giriş” bölümünde Türk boylarının sözlü destani şiirinin incelenmesi ve araştırılmasında, Ortaçağ destan geleneğinin sözlü bir geçmişe sahip olduğu ve buna açıklık getirmek için, yaşayan sözlü şiir geleneğinin araştırılmasının gerekliliğinden yola çıkıldığına değinilmiştir. Bu gerekçeler sunulduktan sonra kitapta, değerlendirme ve örnekler kısmında üzerinde durulan Özbek, Uygur, Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türklerinin destan gelenekleri “Merkezi Gelenekler” olarak isimlendirilmiştir.

“Türk Boyları” başlığını taşıyan 1. Bölümde, Türk Boyları'nın Geçmişleri ve Çevreleri altbaşlığı Türk boylarının dil ve kültür özellikleri ile coğrafi konumları arasındaki ilişkiyi vurgulamıştır. Bu bölümde ayrıca çeşitli kaynaklardan edinilen bilgilere dayanılarak sözlü destani şiirin kayıtlara geçmiş ilk örneklerinden “İlk Eserler” alt başlığı altında bahsedilmiştir. “Göçebe Dünyası” “Orta Asya'da Yaşayan Türk Boyları”, “Türk Lehçeleri” başlıkları altında ise bu Türk boylarının yaşama biçimlerinin sözlü destani şiirlerine ne ölçüde yansıdığı, kitapta esas itibarıyla ele alınan destani şiir geleneklerine sahip olan Kırgız, Kazak, Karakalpak ve Özbek Türkler'ine ait tarihi bilgi, Türk boylarında konuşulan lehçelerin ti-

* Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi.

polojik özellikleri ve bu lehçelerin tasnifi yer almaktadır.

Kitabın İkinci Bölümü için “En Eski Eserler” başlığı kullanılmıştır. En eski eserlere ilk örnek Oğuz Kağan Destanı’dır ve bu eserle ilgili kısa bir tarihi bilgi verildikten sonra destandan örnekler verilerek aliterasyon ve paralellikler üzerinde durulur. Oğuz Kağan’ın yapı ve konu bakımından bir destan görünümünde olduğu ancak, Oğuz’un mitik bir tarihi şahsiyet olmaya daha uygun olduğu görüşüne yer verilmiştir. (s: 37) Divan-ı Lügat -it Türk adlı eserin içerisinde bulunan halk şiiri örneklerine yer verilerek dönemin kahramanlık şiiri biçim ve konu bakımından değerlendirilmiştir. Dede Korkut Kitabı’ndaki dil özellikleri, kalıplaşma, paralelizm, metinden verilen örneklerle gösterilmeye çalışılmış, metin konu ve motifler bakımından da kısaca değerlendirilmiştir.

Kitabın Üçüncü Bölüm’ünde “Destan Anlatıcısı Şaman Aşık ve Şair” başlığı kullanılmıştır. Şaman , destan anlatıcısı ve aşık arasında başlangıç rüyalarında en belirgin şekli alan paralellik, destan anlatıcısının kullandığı müzik aleti ile şamanizmin ilişkilendirilmesi şeklinde devam etmiştir. Bu bölümde ayrıca Türk boylarında destan anlatıcıları için kullanılan terimler, bu terimler arasındaki etimolojik benzerlikler ve etkileşimler üzerinde durulmuştur. Kitapta inceleme konusu olan boylarda destan anlatıcılar şöyle isimlendirilmiştir: Karakalpak Jırav ve Baksısı, Özbek Bahşısı, Kazak Akımı ve Kırgız Manascısı. Bu destan anlatıcıların herbiri birer alt başlıkla ayrıntılı bir şekilde tanımlanarak sanatçı isimleri ile örnekler verilmiştir. Son olarak da Meddah Kıssahan ve Şair kavramları karşılaştırılmıştır.

Anlatım ortamı (context) ile ilgili olan Dördüncü Bölüm’de “Anlatım” başlığı kullanılmıştır. Türk boylarında ve diğer kültürlerde destan anlatımında özel bir zaman seçildiği av sırasında akşam-

ları, düğün ve ziyafetlerde genellikle kadın ve çocukların bulunmadığı ortamlarda anlatıldığına dikkat çekilmiş ve ezberden anlatma, müziksel özellikler, dinleyici etkisi tartışılmıştır.

Kitabın 5. bölümü olan ve “Tür” başlığını taşıyan bölümünde ise anlatmaların tasnifi yapılırken metin özelliklerinin yanı sıra, toplumun değerler sistemi içinde onların ezberden okunma tarzına ve icra edilme şekline de bakılması gerektiği vurgulanırken anlatım ortamının (context) önemine değinilmiştir. Halk edebiyatı ürünlerinden anlatıcı- dinleyici ilişkisinin önemi; Malinovski’nin 1926’da, bağımsız metnin ölü bir metin olduğu şeklindeki ifadesi ile bilim dünyasında kurumsal bir zemin bulmuştur. (Azadovski, 2000) Bölümde “Nazım ve Nesir” başlığı altında Türk Destan geleneğinin, geçmişi eskiye dayanan bir özelliklerinden, manzum mensur karışık halde olmalarından bahsedilmiştir. Bu şekildeki destanlarda olayların akışı nesir halde; diyalogların geçtiği durağan kısımlar ise nazım halde anlatılmaktadır. Bölümde tartışılan bir diğer konu da aşk hikayesi, kahramanlık masalı ve kahramanlık şiiri kavramlarıdır.

“Hikaye Kalıpları” başlığını taşıyan altıncı bölümde ise Bazı Türk destanlarından örnekler verilerek destanlardaki kalıplaşmış aksiyonların benzerlikleri üzerinde durulmuştur. Kambar Batır Destanında (Kazak) prensesin, huzurunda toplanan aşıklardan eş seçmesi halk edebiyatında çok yaygın olarak karşımıza çıkan bir evlenme biçimidir. Bunun yanında, sevgiliyi elde etmek için aşıkla düzenlenen yarışmalar ile aşığın savaştı karakterini birleştiren evlenme şekli olarak da Köroğlu/Göroğlu destanı örnek verilmiştir. Verilen son örnek de Alpamış destanıdır ve burada da özellikle kahramanın dönüşü olmak üzere çocuksuzluk, çocuk sahibi olmalarında etkili olan manevi güçler ve uygulamalar, beşik kertme geleneği gibi pek çok Orta

Asya destanında da kullanılan tipik motiflere dikkat çekilmiştir. Bu bölümün sonunda ise Odysseus ve Alpamış arasında bir tiplene benzerliğinden öte sadece Yunan ve Özbek anlatmalarının içinde kendi yolunu bulup yerleşen sözlü edebiyatın nadiren göç eden motiflerinden daha fazlasının bulunduğu şeklinde bir tespitte yer verilmiştir.

Sözlü destani şiir dilinin “insanların düşünmesini sağlayan ve mısralar yaratan bir dil” olarak tarif edilmesinin en önemli sebebi formel ifadeye yer veren bir temelden kaynaklanmasıdır (s:187) şeklinde bir ifadeyle başlayan 7 Bölüm, “Destani Şiirde Formel İfade ve İfade Çeşitliliği” başlığını taşıyor. Türk boylarının destani şiirinin formel ifade özelliğine baktığımızda, bir taraftan vezin ve cümle yapısından kaynaklanan diğer taraftan da cümlelerdeki kalıplaşma ve benzer cümle ve ifadelerden kaynaklanan, cümleler arasında oldukça yakın bir ilişki görülür (s : 188) ifadesi bu bölümde örneklenilerek değerlendirilen “formel ifade” kavramına bir açıklama getirmektedir. Bahsi geçen formel ifade kavramında temel alınan görüş M. Parry’e aittir ve “esas itibarıyla verilmek istenen bir fikri ifade etmek için aynı ölçü şartlarına uygun ve düzenli olarak kullanılan bir kelime grubudur” şeklinde tanımlanmıştır. (s:188) Bu tanımlamadan sonra; örnek metinlerden hareketle, Türk destani şiirindeki ölçü, uyak, ritim, özelliklerinin benzerliği; mısralar arasındaki paralelizm, asonans, alitasyon gibi ahenk unsurlarının kullanımlarındaki benzerlik üzerinde durularak Türk destani şiir geleneğinin biçimsel bir incelemesi yapılmıştır. Bu biçimsel değerlendirmenin ardından “Konu Kalıplaşması (Tematik Kalıplaşma)” alt başlığı ile de destanda anlatılan konular ve ifade biçimlerinin benzerliği yine örneklerle somutlaştırılmak şeklinde vurgulanmıştır. Bölüm sonunda da formel ifade ve konu kalıplaşmalarının, destan-

cının sanatının anlatımının nakledişinin ve kompozisyonun birer parçası olduğu görüşü aktarılmıştır.

8. Bölüm, “Anlatım Anında Düzenleme ve Hatırlama Sanatı” başlığı altında, ilk olarak Radlof tarafından farkedilip Proben’in girişinde yayımlanan görüşü doğrultusunda açıklamalar getirmeye yöneliktir. Radloffun görüşü, destancının sanatını icra ederken destanlarda tekrar edilen belli sayıdaki anlatı ünitelerini bir araya getirdiği şeklindedir. Bu bölümde destan anlatıcısı ve anlatım sürecindeki hatırlama, yeniden düzenleme, ezberleme, yaratıcılık kavramları tartışılmıştır. Destancının anlatımında kalıplaşmış ifade ve konuları kullanırken, anlatım sırasında hatırlamayı kolaylaştırmak ve geleneğin devamlılığını sağlamayı amaçladığı vurgulanmaktadır. Bölümün “Çeşitlilik, Değişiklik ve Sabitlik” alt başlığı altında destancı tarafından geleneğin nasıl devam ettirildiğini – nasıl muhafaza edildiğini, genişletildiğini yenilendiğini bozulduğunu incelemek için onun anlatısını diğer destancıların anlatımlarıyla ve tercihen de farklı nesillerin anlattıklarıyla karşılaştırmak öğreticidir şeklindeki ifade anlatıcı ve anlatım ortamı konusuna dikkat çekmektedir. Anlatıcı destanı naklederken esas hikayeyi dikkatli bir şekilde değiştikliklere karşı korumaktadır. Değişiklikleri belli kategorilerde yapmaktadır. “Günümüz halkbilimi çalışanlarının adeta yegane yönlendiricisi olan Gösterimci Kuram, (Performans Teori) hiçbir anlatımın diğerinin varyantı olmadığını her anlatımın kendi başına bir gösterim olduğunu kabul ederek açık veya gizli bir ifade biçimiyle varyant kavramının reddetmektedir. Her anlatımın kendi başına bir gösterim olması elbette reddedilemez. Ancak o anlatım ile bir başka anlatım gerek anlatım ortamı gerekse metin bakımından “eş metin” veya “benzer metin” terimi ile karşılayabileceğimiz paralellikler gösteriyorsa bunları karşı-

laştırmalı olarak incelemek durumunda-
yız. (Oğuz, 2000 s : 33) . Bölümde de an-
latım ortamı, anlatıcı ve metin arasında-
ki bu ilişkileri örneklendirmek için bazı
metinlerin karşılaştırması yapılmıştır.

“Retorik, Stil ve Anlatım Tekniği”
başlığını taşıyan” 9. Bölümde de yine
formül halindeki ifade ve paralellik kav-
ramları üzerinde durulmuştur. Formül
halindeki ifadenin varlığı şiirin sözlü
kompozisyonu ve naklediliş şekli ile
açıklanmaktadır. Bölümde daha önce
bahsedilmeyen “Kahramanlar” konusu
da bir alt başlık olarak işlenmiştir. Kah-
ramanlarla ilgili olarak hem farklı kah-
ramanlık kavramlarını temsil etmeleri
hem de bu şiir geleneğinde kahramanlar-
ın anlatımında benzerlikler bulunması
yönüyle bir değerlendirme yapılmıştır.
Destan kahramanları tip değil, şahsi bi-
rer karakterdir. Destan kahramanları-
nın herbiri bir fonksiyona sahiptir fakat
derinliği olmayan suretlerdir. Bu yönü-
le de destan kahramanı masal kahrama-
nına benzetilmiştir. Kadın kahramanlar
destanlarda sahip oldukları konumlar
bakımından değerlendirilmiştir. Kahra-
manın yoldaşı ve yardımcısı olarak atın
önemine değinilmiştir. Kahramanın atı
çok sık olarak insan gibi konuşma gücü-
ne sahiptir, öğüt verir ve yol gösterir. At
genellikle rengine göre isimlendirilmiş-
tir. Bölümde ayrıca, Türk destanlarının
anlatım tekniği ve kompozisyonu konu-
su da ele alınmıştır.

Eserin 10. ve son bölümü ise “Za-
man ve Yere Göre Değişmeler” başlığını
taşımaktadır. Bu bölümde de anlatıcının
birden fazla dil bilmesi sebebiyle destan-
ların dil sınırlarını aşarak farklı kültür
çevrelerinde gelişmelerini, değişerek, ye-
relleşerek sürdürmeleri örnekler üzerin-
de açıklanmıştır. Örnek olarak verilen
“Koroğlu” anlatmalarındaki değişmele-
rin yolu izlenerek, anlatımın ortaya çık-
tığı ilk coğrafya tespit edilmeye çalışıl-
mıştır. Verilen ikinci örnek ise Alpamış
Destanı’dır. Alpamış Destanında dikkat

çekilen husus Koroğlu’ndaki “coğrafi”
yayılmışlığa karşı bu destanın “kronolo-
jik” olarak yayılmışlığıdır. Verilen bu ör-
nek, Alpamış Destanı ile Bamsı Beyrek
Hikayesinin ortak bir kaynağa dayandı-
rılmasıyla sonuçlanmıştır. Son bölümde
de vurgulandığı gibi Türk boylarının bü-
yük bir kısmı aynı ortak mirası ve anlat-
maları paylaşmaktadır. Bu ortak mira-
sın parçaları da paralelizm aliterasyon,
formel ifade nazım ve nesrin karışık ol-
ması, icra tarzı, ve kaynak itibariyle des-
tan anlatıcısı ile şaman arasındaki ya-
kın ilişkidir.

Doç Dr. Metin Ekici tarafından akı-
cı bir üslupla dilimize kazandırılan bu
önemli eserin daha geniş kitlelere ulaş-
masının Türk destan araştırmalarına
büyük bir ivme kazandıracığı açıktır.
Özellikle destan araştırmalarında yeni
kuram va yaklaşımların denenmesi açı-
sından bu çalışmanın önemli bir başlan-
gıç oluşturacağına inanıyoruz.

Türk halkbilimi çalışmalarına ka-
zandırılan yazarın bu önemli çalışmasını
Türkçe’ye çeviren Doç. Dr. Metin Ekici
ve “Türk Dünyası Destanlarının Tespiti,
Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Ya-
yımlanması” projesini yürüten Prof. Dr.
Fikret Türkmen’in Türk halkbilimi ça-
lışmalarına sağladıkları katkı her türlü
takdirin üzerindedir. Destanlar üzerine
çalışan bir araştırmacının başucu kitabı ni-
teliğindeki bu eseri dilimize kazandı-
rdıkları için kendilerine teşekkür borçlu
olduğumuzu belirterek yazımı noktalyo-
rum.

KAYNAKLAR

AZADOVSKİ, Mark, 2000, Sibiry’a’dan Bir
Masal Anası (Çeviren: İlhan Başgöz), Ankara, Kül-
tür Bakanlığı Yayınları

OĞUZ, M. Öcal, 2000, Türk Dünyası Halkbili-
minde Yöntem Sorunları, Ankara, Akçağ Yayınları